

De verschijning van JHWH op de berg Sinai

– Exodus 19,1-20,20 –

Inleiding

Als u Bijbel leest, zijn er dan ook speciale zaken waar u op let? Wat wilt u weten van dat bijbelverhaal? Vraagt u dat aan mij, dan zeg ik: ik ben altijd – nou *altijd*, dat is ook weer niet waar, maar laat ik zeggen *meestal* – nieuwsgierig naar de rol van God in het desbetreffende bijbelverhaal. Hoe voeren de vertellers God in het verhaal op?

En dan ontdek je dat hij soms maar een klein rolletje in het verhaal speelt, maar dat kleine rolletje zorgt dan wel vaak voor een beslissende wending. Aristoteles spreekt in zijn *Poetica* van een *peripateia* (let. 'ommekeer'). Een fraai voorbeeld daarvan vindt u in het boek Ruth, waar de Godsnaam wel een aantal keren voorkomt, maar steeds zijn het verhaalpersonages die de Godsnaam noemen. De verteller doet het eigenlijk maar één keer, en wel in het laatste hoofdstuk, in 4,15: 'JHWH gaf haar zwangerschap' (een vertaling die meer recht doet aan de tekst – omdat het om 'geven' in dit boek gaat – dan de NBV die heeft: 'God die haar zwanger liet worden'). Waar de toekomst eerst geheel en al afgebroken leek, daar zorgt God voor een nieuwe, verrassende toekomst, die zelfs op het koningschap zal uitlopen. Het is een klein zinnetje in het hele boek, maar wel van beslissende betekenis.¹

Soms speelt God een hele grote rol, zoals hier in het verhaal dat vanavond aan de orde is: Exodus 19, het verhaal van de verschijning van God op de berg Sinai. Binnen de oudtestamentische wetenschap staat het bekend als een theofanie-verhaal. Het is een van de meest opmerkelijke verhalen, tenminste als je even goed tot je door laat dringen wat er – in het verhaal – gebeurt. Ik gebruik het woord 'opmerkelijk' ook, wanneer je het hier getekende gebeuren vergelijkt met je eigen visie op God, en hoe hij zich openbaart, dat is hoe hij zich in onze wereld manifesteert, anders gezegd hoe hij zich aan mensen laat zien. Ik ben benieuwd wat u zou zeggen, als ik aan u zou vragen: Hoe God zich aan u toont? Waar en hoe hij voor u zichtbaar wordt of is?

Openbaring, manifestatie, het zijn klassieke termen die in de theologie gehanteerd worden, met daarnaast de term theofanie ofwel de Godsverschijning. Ik denk dat u wel proeft dat dát toch nog weer anders is. God openbaart zich niet in een droom of in een visioen, hij laat zijn woord niet geschieden, d.i. hij laat zijn woord niet komen tot een profeet, hij laat zijn stem niet horen (wat de Jood de *bat kol* noemt, een hemelse stem) (zie b.v. Luc 3,22; 9,35). Nee, hier komt hij zelf, en dat gaat bepaald niet zonder slag of stoot, het gaat met veel natuurverschijnselen – of moet je zeggen: met veel natuurgeweld – gepaard: donder en bliksem, donkere wolken. De verteller tekent het als een buitengewoon plastisch gebeuren. Ongelooflijk concreet, maar het heeft ook iets huiveringwekkends, zou ik zeggen.

Vier opmerkingen vooraf

Voordat ik u mijn vertaling van hoofdstuk 19 voorlees, wil ik vier opmerkingen maken:

(1) Alle aandacht mag vanavond uitgaan naar Exodus 19, u moet weten dat Exodus 19 het begin vormt van een uitermate lang verhaal dat doorloopt tot en met Numeri 10! Exodus 19 – Numeri 10 speelt zich op één plaats af, en wel hier bij de berg Sinai, een berg die in het boek Deuteronomium bekend staat als de Horeb (Deut. 5,2). Opmerkelijk? Inderdaad, dat de helft

¹ Wilt u daar mee van weten, zie mijn verhaal 'De rol van God in het boek Ruth: Over de houding van God ten opzichte van het lijden', in: Nico Riemersma & Klaas Spronk (red.), *Megillot* (ACEBT 37), Amsterdam: SHA 2024, 11-24 (ook te vinden op www.nicoriemersma.nl, blog 2 april 2024).

van het boek Exodus, heel Leviticus en de helft van Numeri zich op een en dezelfde plaats afspelen, en dat het een doorlopend verhaal is! In Numeri 10 – na een verhaal over twee zilveren trompetten – horen we dan:

‘In het tweede jaar, in de tweede maand, op de twintigste dag van de maand,
trok de wolk van boven de tabernakel der getuigenis op.
Toen braken de Israëlieten uit de woestijn Sinai op
in de voorgeschreven orde van opbreken,
en de wolk bleef rusten in de woestijn Paran.’
(Num. 10,11-12)

(2) Toch is het ook weer niet helemaal waar, als ik zeg dat dat verhaal in Exodus 19 begint. Eigenlijk begint het al eerder, in hoofdstuk 18, het verhaal dat bekend staat als het verhaal van het bezoek van Jetro aan zijn schoonzoon Mozes. Het is in dat verhaal namelijk dat verteld wordt van Mozes’ ‘aankomst’:

‘Toen Jetro samen met Mozes’ vrouw en zonen aangekomen was in de woestijn,
waar *Mozes* zijn kamp had opgeslagen’
... en dan komt het, want waar slaat hij zijn kamp op? ...
‘bij de Godsberg’.
(Ex. 18,5)

Later in 19,1 horen we dat de *Israëlieten* bij de woestijn Sinai komen en hun kamp in de woestijn opsloegen. Het begin van Exodus 19 sluit nauw aan op Exodus 18:

‘In de derde maand sedert de uittocht van de zonen van Israël uit het land Egypte,
op deze dag zijn zij bij de woestijn Sinai aangekomen.’

‘Op deze dag’, dat is de dag van het vertrek van Jetro die naar zijn land teruggaat.

(3) Dat brengt mij bij de plaats van Exodus 19 in het geheel van het boek Exodus. Ik schreef een aantal jaren terug een verhaal over de macrostructuur van het boek Exodus, een verhaal dat u op mijn website kunt vinden (www.nicoriemersma.nl, 4 januari 2020).² Wat ik nu daar vooral uit naar voren wil halen, is dat het boek Exodus twee brandpunten dan wel scharnieren kent waar het hele boek om heen draait. De twee scharnieren zijn de twee Godsverschijningsverhalen die het boek kent: een klein en een groot verhaal, als ik dat zo mag zeggen. Het eerste, kleine verhaal vindt u in hoofdstuk 3, het verhaal dat bekend staat als het verhaal van de roeping van Mozes, en dat begint met ... een Godsverschijning (?). Nou dat is niet helemaal het juiste woord, zult u concluderen, als u het verhaal hoort:

1. Mozes nu was gewoon de kudde van zijn schoonvader Jetro,
de priester van Midjan te hoeden.
Toen hij de kudde naar de overkant van de woestijn geleid had,
kwam hij bij de Godsberg, de Horeb.
2. Daar verscheen (!) hem de bode van JHWH
als een vuurvlam midden uit een braamstruik.
Hij keek toe,
en zie, de braamstruik werd niet verteerd.
3. Mozes nu dacht:

² Het gaat om het artikel ‘De literaire structuur van het boek Exodus: Een nieuw voorstel’, in Nico Riemersma (red.), *Exodus* (ACEBT 33), Amsterdam: SHA 2020, 1-19.

'Laat ik toch dat wonderbare verschijnsel gaan bezien
 waarom de braamstruik niet verbrandt.

4. Toen JHWH zag, dat hij het ging bezien,
 riep God hem uit de braamstruik toe:
 (Ex. 3,1-4)

De verteller zegt hier niet dat *God* hem, Mozes verscheen, maar hij zegt dat hem, Mozes, de *bode* van JHWH verscheen. Een verschijning die de vorm aanneemt van een vuurvlam die midden uit een braamstruik omhoog komt. En u weet, een bode is het personage die een boodschap van zijn opdrachtgever moet overbrengen: een boodschap die er vaak uit bestaat, dat deze moet aankondigen dat zijn heer eraan komt. En dat is hier ook het geval, zoals blijkt uit vers 4, want daar hoor je JHWH zelf. We hebben hier strikt genomen niet met een theofanie van doen, maar met een angelofanie, een verschijning van een bode.

Het andere brandpunt is Exodus 19: de verschijning van God zelf op diezelfde berg als waarvan sprake was in Exodus 3, daar Horeb geheten, hier Sinai.

Dat we met twee brandpunten te maken hebben, wordt ook duidelijk uit het feit dat in beide gevallen over Jetro gesproken wordt, voorafgaand aan de angelofanie (engelverschijning): 2,16-25 > 3,1-4, en aan de theofanie (Godsverschijning): 18,1-27 > 19,1-20,20. In 2,16-25 gaat Mozes naar Jetro, in 18,1-27 gaat Jetro naar Mozes.

(4) Ik sta vanavond aangekondigd om te spreken over Exodus 19, maar daar moet dan nog wel iets aan toegevoegd worden. Want de hoofdstukindeling mag de indruk wekken dat het verhaal in 19,25 eindigt, en dat in hoofdstuk 20 iets nieuws begint. Toch is dat niet juist. En dat valt eigenlijk heel makkelijk te zien aan Exodus 20,18 en volgende, waar we horen dat het gehele volk getuige was van de donderslagen, bliksemstralen, het bazuingeschal en een rokende berg. Ik wil dan ook doorlezen tot en met 20 van Exodus 20. Stopt daar het verhaal dan wel? Nee, het verhaal stopt daar ook niet, maar wel het verhaal van de verschijning van God.

Vertaling van Exodus 19,1-20,20

Hè, hè, eindelijk, ik lees u de tekst in een eigen vertaling voor: Exodus 19,1-20,20.

- 19:1a In de derde maand sedert de uittocht van de zonen van Israël uit het land Egypte,
 b op deze dag zijn zij bij de woestijn Sinai aangekomen.
- 2a Ze braken op uit Refidim,
 b kwamen bij de woestijn Sinai
 c en sloegen hun kamp op in de woestijn.
- d Israël sloeg daar zijn kamp op tegenover de berg,
 3a maar Mozes was naar de godheid opgeklommen.
 b Toen riep tot hem JHWH vanaf de berg, zeggend:
 c 'Zo zult u zeggen tot het huis van Jakob
 d en bekendmaken aan de zonen van Israël:
 4a "Ú hebt gezien
 b wat ik de Egyptenaren heb gedaan
 c en dat ik u op vleugels van arenden droeg
 d en dat ik u tot mij bracht.
- 5a Nu dan,
 b indien u aandachtig naar mijn stem luistert
 c en mijn commitment bewaart,
 d dan zult u mij een bijzonder eigendom zijn uit alle volkeren,
 e want aan mij behoort de gehele aarde.

- 6a Ú zult mij een koninkrijk van priesters zijn en een heilige natie.”
b Dit zijn de woorden die u tot de zonen van Israël spreken zult.’
- 7a Toen Mozes aankwam
b riep hij de oudsten van het volk
c en legde hun al deze woorden voor die JHWH hem geboden had.
- 8a En het gehele volk antwoordde tezamen,
b ze zeiden:
c ‘Alles wat JHWH gesproken heeft,
d zullen wij doen.’
- e Mozes bracht de woorden van het volk terug naar JHWH.
- 9a JHWH zei tot Mozes:
b ‘Zie, Ik kom straks naar u toe in een donkere wolk,
c met de bedoeling dat het volk kan horen wanneer ik met u spreek
d en ook in u voor eeuwig vertrouwen heeft.’
e Toen maakte Mozes de woorden van het volk aan JHWH bekend.
- 10a JHWH zei tot Mozes:
b ‘Ga naar het volk,
c en heilig hen vandaag en morgen:
d laten zij hun kleren wassen
- 11a en voor de derde dag gereed zijn.
b want op de derde dag zal JHWH afdalen
 voor de ogen van het gehele volk op de berg Sinai.
- 12a U moet het volk eromheen afgrenzen, door te zeggen:
b “Bewaar u om de berg te beklimmen en de rand aan te raken.
c Eenieder die de berg aanraakt, zal zeker gedood worden.
- 13a Geen hand mag hem aanraken,
b want hij zal zeker gestenigd of doorschoten worden.
c Of het nu een dier of een mens is,
d hij zal niet blijven leven.”
e Bij het blazen van de ramshoorn mogen *zij* de berg beklimmen.’
- 14a Toen daalde Mozes van de berg af naar het volk,
b en hij heiligde het volk:
c en zij wassen hun kleren.
- 15a En hij zei tot het volk:
b ‘Wees voor drie dagen gereed:
c u zult niet tot een vrouw naderen.’
- 16a En het gebeurde op de derde dag, toen het morgen werd,
b dat er donderslagen, bliksemflitsen, een zware wolk op de berg waren
 en een zeer sterk geluid van een bazuin,
c dat het gehele volk dat in het kamp was, opschrok.
- 17a Toen leidde Mozes het volk uit
b om de godheid te ontmoeten, het kamp uit.
c Zij stelden zich onder aan de berg op,
- 18a terwijl de berg Sinai geheel in rook gehuld was,
b omdat JHWH in vuur was afgedaald;
c de rook ervan klom op als de rook van een oven.
- d De gehele berg schrok zeer op,
19a toen het geluid van de bazuin steeds sterker werd.

- b Terwijl Mozes sprak,
- c antwoordde de godheid hem in geluid:
- 20a JHWH daalde op de berg Sinai af naar de top van de berg.

- b Toen riep JHWH Mozes naar de top van de berg
- c en Mozes klom op.
- 21a JHWH zei tot Mozes:
 - b 'Daal af,
 - c waarschuw het volk
 - d dat zij niet doorbreken naar JHWH om te zien
 - e dan valt een menigte van hen.
- 22a Ook de priesters die tot JHWH naderen,
 - b moeten zich heiligen;
 - c dat niet in hen JHWH binnendringt.'
- 23a Mozes zei tot JHWH:
 - b 'Het volk is niet in staat om de berg Sinai te beklimmen,
 - c want *u* hebt ons gewaarschuwd, door te zeggen:
 - d "Grens de berg af: heilig hem."
- 24a Tot hem zei JHWH:
 - b 'Ga,
 - c daal af,
 - d en dan mag *u* opklimmen,
 - e *u* en Aäron met *u*,
 - f maar laten de priesters en het volk niet doorbreken om tot JHWH op te klimmen,
 - g dat hij niet in hen binnendringt.'

- 25a Toen daalde Mozes af naar het volk
 - b en zei [het] tot hen.

- 20:1a Toen sprak God al deze woorden, zeggende:
 - [*Tien Woorden*]

- 18a En het gehele volk bleef de donderslagen, de bliksemflitsen, het geluid van de bazuin en de rokende berg zien.
 - b Toen het volk het zag,
 - c gingen ze trillend van verre staan.
- 19a Zij zeiden tot Mozes:
 - b 'Spreekt *u* met ons,
 - c en we zullen luisteren,
 - d maar laat niet met ons God spreken,
 - e zodat wij niet sterven.'
- 20a Mozes zei tot het volk:
 - b 'Vrees niet,
 - c want met de bedoeling om *u* op de proef te stellen is de godheid gekomen
 - d de bedoeling dat vrees voor hem op uw gezicht zal zijn
 - e zodat *u* niet zondigt.'

Het geheel van de tekst

Ik wil eerst een aantal – drie om precies te zijn – opmerkingen maken met betrekking tot het geheel van de tekst om vervolgens in te zoomen op de theofanie.

(1) De hoofdstukaanduiding suggereert dat Exodus 19,1-25 een eenheid vormt. Mijns inziens zijn er evenwel goede redenen om in dit hoofdstuk een scheiding aan te brengen. De reden is dat de verteller in 19,16 een nieuwe tijdsaanduiding hanteert: 'En het gebeurde op

de derde dag, toen het morgen werd'. Exodus 19,16vv. speelt zich dus op een andere dag af dan 19,1-15, dat begon met 'op deze dag'.

Maar er is meer aan de hand. Een nieuwe tijdsbepaling wordt gebruikelijk gehanteerd ter introductie van een nieuwe verhaalfase, zoals ook het geval is in 19,1. Dat is ook hier in 19,16 het geval. Deze tijdsaanduiding als het begin van een nieuwe verhaaleenheid valt echter minder op vanwege de nauwe relatie tussen de verzen 8d-15, met zijn *aankondiging* van Gods komst/afdeling op de derde dag (v. 9b-d en v. 11b), en vers 16 en volgende, waarin we horen van de *realisering* daarvan. Het is een literaire techniek die de verteller vaker toepast: een verhaaleenheid met een aankondiging of oproep eindigen om in de daaropvolgende verhaaleenheid de realisering dan wel het gehoor geven aan de opdracht te vertellen. Op deze manier weet hij de verhaaleenheden hecht met elkaar te verbinden.

(2) Dit gedeelte wordt bepaald door de beklimmingen en de afdalingen van Mozes. Drie keer gebeurt dat; de scènes nemen in lengte toe: 19,2d-8d > 19,8e-20 > 19,20b-20,20. Wat niet minder in de hoofdstukken 19 en 20 opvalt, is het groot aantal directe redes. God spreekt in totaal zes keer (19,3b-6; 19,9a-d; 19,10-13; 19,21-22; 19,24; 20,1-17). De laatste godsspraak verschilt van de voorgaande vijf die allemaal tot Mozes zijn gesproken. In 20,1 ontbreekt een specifiek geadresseerde. Ook Mozes is diverse keren aan het woord. De ene keer horen we precies wat hij zegt, zowel tegen God (19,23) als tegen het volk (19,15; 20,20), de andere keer horen we alleen dat hij bekendmaakt (19,9e), spreekt (19,19b) en zegt (19,25b). Wat uit al deze beklimmingen en afdalingen blijkt, is dat Mozes de rol van mediator, van bemiddelaar tussen God en het volk Israël vervult.

Kijken we naar de verhaallijn in dat spreken, dan ontstaat het volgende beeld: de bijzondere toekomst die het volk wordt beloofd: 'Julie zullen mij tot een koninkrijk van priesters zijn en een heilige natie' (19,5d-6a), zet hen aan tot de uitspraak dat zij alles zullen doen wat Hij gesproken heeft (vv. 7-8d), hetgeen God ertoe aanzet om dichterbij te komen, zodat ze het zelf kunnen horen wanneer hij met Mozes spreekt. Als Mozes de woorden van het volk aan JHWH bekendmaakt, dan laat God vervolgens weten dat hij voor hun ogen zal afdalen en dat ze zich voor de ontmoeting moeten heiligen, en pas als de hoorn klinkt de berg mogen beklimmen. God verandert van inzicht, als hij het gevoel heeft dat ze naar hem willen opklimmen, omdat ze hem willen zien. Dat nu houdt hij tegen. Aan het slot zegt het volk dat ze ook liever hebben dat hij met hen spreekt dan dat God met hen spreekt, bang als ze zijn dat ze dan zullen sterven (20,19), waarna Mozes zegt dat ze de verkeerde vrees hebben, het moet een vrees zijn die op hun gezicht te zien is, die ervoor moet zorgen dat ze niet zondigen (20,20).

(3) Ik wil nog een keer met u naar het begin van hoofdstuk 19 kijken: zowel naar vers 1 als naar vers 2:

(a) De verteller spreekt hier van de *derde maand*. En dan moet u weten dat hij ons eerder deelgenoot heeft gemaakt van de *eerste maand* van het jaar, te weten in Exodus 12: het begin van het verhaal van het Pascha: 'Deze maand zal u de eerste der maanden van het jaar zijn' (v. 1); zie ook vers 18 'In de eerste maand, op de veertiende van de maand 's avond zult u ongezuurde broden eten'. En daarna van de *tweede maand*. Dat gebeurt in 16,1:

'Toen zij van Elim opgebroken waren,
kwam de gehele vergadering van de Israëlieten in de woestijn Sin,
die tussen Elim en de Sinai ligt,
op de vijftiende dag van de tweede maand sedert de uittocht uit Egypte.'

En nu zijn we, in 19,1, weer een maand verder. U ziet, we hebben met een relatieve tijdsrekening te maken, want uitgangspunt is de uittocht uit Egypte. Dat hoorde u twee keer eerder, bij de tweede en de derde maand. Dan staat er namelijk 'sedert de uittocht uit Egypte.'

Die uittocht is bepalend. Die uittocht kan ik hier nu laten liggen, ik sprak u daar vorig jaar over.³

(b) Ik vraag uw aandacht voor vers 2a: ‘Ze braken op uit Refidim.’ Met het noemen van die plaats gaan we in de tijd terug. Dit vers sluit namelijk aan op hoofdstuk 17, de verzen 1-15, waar we lezen over het verblijf van het volk in Refidim. Aan het slot van die passage lezen we niet dat zij opbraken uit Refidim, zoals in tal van eerdere situaties wel steeds verteld werd. Kijkt u maar naar 15,22 ‘Toen liet Mozes de Israëlieten opbreken van de Schelfzee; zij gingen naar de woestijn Sur’; zie ook 16,1 ‘Toen zij van Elim opgebroken waren, kwam de gehele vergadering van de Israëlieten in de woestijn Sin, die tussen Elim en de Sinai ligt; en zie ook 17,1 ‘De gehele vergadering van de Israëlieten brak daarna op uit de woestijn Sin, trekkende van pleisterplaats naar pleisterplaats en legerde zich daar te Refidim’.

Hier doet de verteller het anders, hij meldt het hier pas in 19,2. Exodus 19,2 vormt dus de afronding van 17,1-15. Valt u ook iets op? Jazeker, hoofdstuk 18, dat verhaal over Jetro zit daar precies tussen! Dat krijgt op deze manier nu de rol van intermezzo, een intermezzo dat ingeleid wordt met:

‘Jetro,
de priester van Midjan,
de schoonvader van Mozes,
hoorde
alles wat God voor Mozes en zijn volk Israël gedaan had,
dat JHWH Israël uit Egypte had uitgeleid.’

De theofanie

De theofanie, de godsverschijning vormt het hart van hoofdstuk 19. Dat is althans steeds het woord dat in het onderzoek gebruikt wordt: theofanie of godsverschijning. De verteller gebruikt evenwel twee, andere woorden: ‘komen’ in 19,9 en 20,20 en ‘afdalen’ drie keer in hoofdstuk 19, in de verzen 11, 18 en 20. Die twee woorden gebruikt hij ten opzichte van verschillende mensen: het werkwoord ‘komen’ gebruikt hij in verband met Mozes, het werkwoord ‘afdalen’ in verband met het volk Israël. Het komen kent een hele specifieke richting: ‘naar u (= Mozes) toe’. Dat is anders bij het afdalen. De specifieke richting is daar ‘de top van de berg’; het afdalen naar die top zal voor de ogen van het volk plaatsvinden. Daarnaast is er verschil in verschijningswijze: hij *komt* in een donkere wolk, maar hij *daalt* in vuur *af*. Hoort u maar in 19,9b:

‘Zie, ik *kom* straks naar u toe *in een donkere wolk*
met de bedoeling dat het volk kan horen wanneer ik met u spreek.’

en in 19,17b-18b:

Zij stelden zich onder aan de berg op,
terwijl de berg Sinai geheel in rook gehuld was,
omdat JHWH *in vuur was afgedaald*.

Het gaat mij nu vooral om de *afdeling* die heel specifiek verteld wordt in Exodus 19,16-20a, een passage die op het eerste gezicht voor de lezer weinig inzichtelijk is. Nu dragen veel vertalingen niet erg bij aan een helder beeld, maar dat geldt ook voor de versindeling. Voordat we daar preciezer naar kijken, wil ik eerst met u kijken naar de passage die daaraan

³ Voor wie toen niet aanwezig waren, mijn verhaal onder de titel ‘Uittocht en intocht’ kunt u vinden op mijn website: www.nicoriersma.nl, blog 27 november 2023.

voorafgaat, waarin de afdaling wordt aangekondigd, door God aan Mozes: 19,10-13). Daarna kijk ik met u naar de uitvoering die in twee fasen wordt verteld: 19,14-15 en 19,16-20.

Opdrachten en aankondiging in Exodus 19,10-13

De godsspraak van JHWH tot Mozes in 19,10-13 bestaat uit twee delen:

(1) 19,10b-11: de heiliging van het volk vandaag en morgen (vv. 10c-d) + het gereed zijn voor de derde dag (v. 11a). De heiliging bestaat erin dat ze hun kleren moeten wassen.

(2) 19,12-13: de oproep om niet de berg te beklimmen of deze aan te raken, als JHWH afdalt (vv. 12) + het wachten op het blazen van de ramshoorn om de berg te mogen beklimmen.

In de motivering ('want' in vv. 11b) wordt de koppeling tussen het eerste en het tweede deel gemaakt. Het gaat er dus om de berg niet te beklimmen of aan te raken, wanneer JHWH afdalt op de berg Sinai, want dan speel je met je leven. Je kan dan namelijk gedood worden, maar ook gestenigd of doorschoten worden. Dat zal de hoorder heftig in de oren klinken dat dan zijn of haar leven op het spel staat. Dat zal anders worden, wanneer hij straks voor ogen krijgt welk natuurgeweld (stenen en bliksemschichten) hem te wachten staat. Maar hij krijgt een signaal, wanneer ze de berg wel kunnen/mogen beklimmen: het signaal van de ram(shoorn). Dan zal aan het natuurgeweld een eind zijn gekomen.

We kennen deze verzen 10-13 als de aankondiging van JHWH's afdaling. Dat mag opvallend heten, want relatief gesproken neemt die aankondiging maar een kleine plaats in het geheel van de godsspraak in, ja hij krijgt zelfs geen hoofd-, maar een bijzin (v. 11b). Maar hij staat wel in het midden, omringd door oproepen tot heiliging van het volk en tot afgrenzing van de berg. Het zal de lezer nieuwsgierig maken naar de uitvoering, zowel van de oproepen tot heiliging als van de aankondiging van zijn afdaling.

Uitvoering van de eerste opdracht in Exodus 19,14-15

Vergelijk je de opdracht met de uitvoering, dan doet Mozes niet exact wat JHWH tegen hem gezegd heeft: Ja, Mozes gaat naar het volk, hij doet dat door van de berg naar het volk af te dalen. Ja, hij heiligt het volk, doordat zij hun kleren wassen. Maar hij roept hen op om voor *drie dagen* gereed te zijn, waar God alleen zei dat ze voor de *derde dag* gereed moesten zijn: omdat JHWH voor hun ogen zal afdalen op de berg Sinai. Mozes vertelt niet aan het volk waarvoor ze gereed moeten zijn. Waarom doet hij dat niet? Omdat hij de reden vreest dat JHWH afdalt? De reden van zijn afdaling maakt JHWH hier ten slotte niet bekend. Wat Mozes wel doet, is zelf aan dat gereed zijn – voor de komende nachten – een hele concrete invulling geven: 'u zult niet tot een vrouw naderen'. Mozes vraagt dus om de heiliging ook in de nacht voort te zetten. Met 'heiligen' gaat het immers om 'afstand houden'/'geen contact maken'. Moet de lezer gedachtig Deuteronomium 23,10-14 en 2 Samuël 11,11 uit deze oproep opmaken dat Mozes denkt aan een afdaling voor de strijd?

Realisatie van de aankondiging in Exodus 19,16-20

Wat de tweede serie opdrachten betreft, tot uitvoering daarvan kan het nog niet komen, omdat de derde dag nog niet is aangebroken. Ik zei het eerder, in vers 16 begint een nieuwe verhaaleenheid. Nu volgt de uitvoering/vervulling van de eerdere aankondiging. Die eerder aangekondigde afdaling op de derde (=cruciale) dag bestaat uit vier momenten:

(1) 19,16a-d. God had aangekondigd dat de afdaling op de derde dag zou plaatsvinden. En aldus gebeurt. Wat hij niet had aangekondigd hoe en met welke heftigheid dat zou gebeuren. Daarbij laat de verteller weten dat het al direct aan het begin van de derde dag gebeurt 'toen het ochtend werd'. De dag begint heftig: met donderslagen (let. 'geluiden'), bliksemflitsen en een zware wolk op de berg, daarnaast klinkt er krachtig bazuingeschal; de verteller zet dit bazuingeschal enigszins apart van de drie genoemde natuurverschijnselen door de

plaatsing na 'op de berg', waardoor dit bazuingeschal iets eigens heeft ten opzichte van de drie genoemde natuurverschijnselen. Het bazuingeschal laat de omgeving weten dat hij in aankomst is (vgl. Joël 2,1). Wie op de bazuin speelt/spelen, laat de verteller in het midden. Dat alles gebeurt, als het gehele volk nog in het kamp is, maar zorgt ervoor dat het gehele volk opschrok (Amos 3,6). Hiermee is het eerste moment (19,16a-d) getekend: het gebeuren op de berg, het gehele volk in het kamp en het bazuingeschal dat tussen de berg en het kamp klinkt.

(2) 19,17a-18c. Wat Mozes vervolgens doet, is het volk uitleiden uit het kamp om de godheid te ontmoeten, waarvoor ze zich vervolgens onderaan de berg opstellen. De aandacht van de verteller verschuift vervolgens weer naar de berg zelf, waarvan we horen dat hij geheel in rook is gehuld, met direct daaropvolgend een verklaring daarvoor: omdat JHWH in vuur was afgedaald (vgl. Ex. 3,2; 24,16; Deut. 4,11-12.15.24.33.36; 5,4-5.22-27). De aandacht van de verteller gaat vooral uit naar de rook die van het vuur afkomstig is en opstijgt nu hij in vuur is afgedaald. God had eerder tegen het volk gezegd dat ze de berg niet mochten beklimmen dan pas bij het blazen van de ramshoorn. Maar je hoort hem daarover niet tegen het volk. Dat lijkt ook niet nodig, omdat ze zich onderaan de berg opgesteld hebben en we horen niet van een neiging om de berg te beklimmen.

(3) 19,18d-19a. De verteller blijft de berg in het oog houden. Zorgde het zeer sterke geluid van de bazuin ervoor dat het gehele volk beefde, toen het nog sterker werd leidde dat ertoe dat zelfs de gehele berg beefde.

(4) 19,18b-20a. Het vierde moment laat zich niet makkelijk duiden. Dat begint bij het spreken van Mozes. Als lezer heb je de neiging om te willen weten wat hij zegt. Het punt van de verteller ligt elders, en wel bij de manier waarop JHWH op Mozes' spreken reageert: *b^eqōl*. Welke betekenis heeft *qōl* hier (19,19c)? Gaat het om 'geluid' of om 'stem'. De NBG'51-vertaling vat *qōl* op als 'donder', in aansluiting op de 'donderslagen' van 19,16b. Anderen vatten het op als (antwoorden met een) 'stem'. Diverse uitleggers zijn zelfs van mening dat het antwoord van God de Decaloo (20,1-17) is. We moeten het geluid hier echter veel onbepaald laten. Hoe dat geluid klinkt, horen we niet. Maar daarom gaat het dan ook niet. Waar het om gaat, is dat het het geluid is waaraan JHWH's afdaling is te horen. Het antwoord van JHWH op het spreken van Mozes vindt namelijk plaats in de vorm van zijn afdaling, hoorbaar omdat hij met geluid gepaard gaat.

Het gesprek dat daarna tussen God en Mozes ontstaat (19,20b-25), waarin Mozes twee keer wordt opgeroepen om af te dalen (19,21b en 19,24c), een oproep waar hij uiteindelijk gehoor aan geeft (19,25), laat ik rusten.

Vervolg in Exodus 20,18-20

Het theofanieverhaal lijkt in vers 25 een zekere afronding te hebben, als je ziet dat God aan Mozes aangekondigd had dat hij voor de ogen van het volk op de berg zou afdalen, hetgeen ook gebeurd is, zo vertelt 19,20a: 'JHWH daalde op de berg Sinai af naar de top van de berg', waarna Mozes naar boven werd geroepen om daar te horen dat hij het volk moest waarschuwen om niet de grens te doorbreken en alsnog de berg te beklimmen. Dat het theofanie-gebeuren in 19,25 toch nog niet is afgerond, blijkt uit ... 20,18-20.

Om de zaak goed in beeld te krijgen, verdient 20,18, en in het bijzonder de werkwoordsvorm (*ro'īm*, afgeleid van het Hebreeuwse werkwoord 'zien'), onze aandacht. In de NBG'51-vertaling als ook in de NBV wordt dit deelwoord weergegeven met: 'was getuige', waarmee de lezer de indruk krijgt dat we terugkeren naar de beginsituatie van 19,16-20. Een participium duidt dikwijls het aanhoudend karakter van de handeling aan. Dat is mijns inziens hier ook het geval: 'En het gehele volk bleef de donderslagen en de bliksemflitsen en het geluid van de bazuin en de rokende berg zien'. Direct daarna (v. 18b) laat de verteller de reactie van het volk daarop horen. Zorgde al dit natuurgeweld en het bazuingeschal in 19,16

ervoor dat het volk beefde/opschrok, omdat het natuurgeweld aanhoudt brengt het nu een heftig trillen van het volk teweeg, met een opmerkelijk gesprek tussen het volk en Mozes tot gevolg.

20,19b-e

Spreekt *u* met ons, en we zullen luisteren,
maar laat met ons niet *God* spreken, dat we niet sterven.

De wens dat God met hen spreekt, en dat ze zullen sterven, mag op het eerste gezicht merkwaardig aandoen, want waarom zou dat het gevolg zijn van zijn spreken. Toch is dat minder vreemd dan het lijkt. Daarvoor moeten we eerst begrijpen dat de in 20,18 genoemde verschijnselen door hen gezien worden als een manier van spreken van God. Een heftige manier die gezien het natuurgeweld waarmee dit geschiedt, wel eens dodelijk zou kunnen zijn. Daarom hebben ze liever dat Mozes met hen spreekt. Ze voegen eraan toe dat ze dan ook zullen luisteren. Mozes gaat niet op de suggestie in, maar wel op de angst waarvan de woorden blijkgeven. Als een profeet stelt hij zich naar hen toe op, zoals uit het heilsorakel dat hij uitspreekt, blijkt. Hij geeft aan dat ze niet bang hoeven te zijn, omdat Gods komst een andere bedoeling heeft, en wel om hen op de proef te stellen: om voor vrees op hun gezicht te zorgen, zodat ze niet zullen zondigen (20,20). Dat zijn *Mozes'* woorden over de bedoeling van Gods komst, want zelf heeft God tegenover Mozes een andere bedoeling van zijn komst geformuleerd: 'dat het volk kan horen wanneer ik met u spreek en ook in u voor eeuwig vertrouwen heeft' (19,9b-d). Het slot 'en ook in voor eeuwig vertrouwen heeft' mag opvallend genoemd worden. Al eerder, direct na de doortocht, hoorden we dat het volk vertrouwen had in Mozes (14,31). Nu voegt God er 'voor eeuwig' aan toe. Het woordje 'ook' suggereert dat ze dat vertrouwen in hem (= God) al wel hebben. En ook van het vertrouwen in JHWH hoorden we direct na de doortocht, in het zelfde vers (14,31). De eerdere woorden van het volk: 'Alles wat JHWH gesproken heeft, zullen wij doen' lijkt hij als uiting van eeuwig vertrouwen op te vatten.

Met dit heilsorakel krijgt deze verhaallijn waarvan de theofanie het centrum vormt, en die sterk op het volk gericht was, een zekere afronding. In de tweede verhaallijn die in 20,21 begint, is niet het volk, maar Mozes de centrale figuur. Dat het om een *zekere* afronding gaat, moge blijken uit het feit dat het van verre gaan staan in 20,21 wordt hernomen en gecontrasteerd met Mozes, die nu juist de donkerheid waarin God was, nadert.

De functie van deze afdaling van God

Een punt heb ik tot nu toe laten liggen. En dat is bepaald niet het onbelangrijkste punt. Dan gaat het over de vraag waarom JHWH eigenlijk afdaalt. Een vraag die van oudtestamentische onderzoekers van deze passage nauwelijks aandacht krijgt. Om dat in het vizier te krijgen, is het goed om nog even naar het verband van de tekst te kijken. Ik zei eerder dat in 19,16 een nieuw deel begint. Maar waar eindigt dat deel? Dat deel eindigt in 20,20. Dan ontstaat dit beeld van de tekst: 19,16-25 als het begin en 20,18-20 als het slot. Wat zit daartussenin? Precies de Decaloog, de Tien Woorden. Kijk, daarin nu ligt de clou van de nederdaling: de Tien Woorden als zijnde de door God gevraagde reactie op de uittocht, die op een korte formule gebracht kan worden: 'Blijf bij je bevrijder.' De Decaloog vormt dus geen nieuw hoofdstuk, losstaand van de theofanie, ze is onderdeel van het verhaal over de Godsverschijning. Het zorgt ervoor dat deze Tien Woorden nog meer gezag krijgen dan ze van zichzelf al hebben. Door het verhaal in twee hoofdstukken te verdelen krijg je als lezer een volkomen – mag ik dat zeggen? – beeld van deze tekst over de verschijning van God op de berg Sinai. Het beeld dat uit de tekst oprijst, is dat God naar beneden komt om daar beneden de Tien Woorden tot het volk Israël uit te spreken.

'Jullie hebben gezien ...'

Nog een opmerking tot slot. De eerste verhaaleenheid (19,1-15) begon met de uitspraak van God: 'Jullie hebben *gezien* wat ik de Egyptenaren heb gedaan en dat ik jullie op vleugels van arenden droeg en dat ik jullie tot mij bracht.' Aan het slot van de eerste verhaaleenheid zei God: 'want op de derde dag zal JHWH afdalen *voor de ogen* van het gehele volk op de berg Sinai' (19,11). In 19,21 zegt JHWH tegen Mozes dat hij het volk moet waarschuwen dat ze niet doorbreken naar JHWH om [hem] te *zien*. Aan het slot van de tweede verhaaleenheid (19,16-20,20), in 20,18 zegt de verteller dan dat het gehele volk de donderslagen, de bliksemflitsen, het geluid van de bazuin en de rokende berg *zien*. Aan het begin van de derde verhaaleenheid dan zegt God opnieuw: 'Jullie hebben *gezien* dat ik vanuit de hemel met jullie sprak.'

Het vormt de afronding van de beweging die in 19,4 met 'Jullie hebben *gezien* ... is begonnen. Zet je nu op een rij wat ze hebben gezien, dan zijn dat nu vier *magnalia Dei* (=de grote daden van God): (1) 'wat ik de Egyptenaren heb gedaan, (2) dat ik jullie op vleugels van arenden droeg, (3) dat ik jullie tot mij bracht' ... en nu ook ... (4) 'dat ik vanuit de hemel met jullie sprak.' Daarmee is de hele geschiedenis van het boek Exodus samengevat: de tien slagen van Egypte, tocht door de woestijn, komst bij de berg Sinai en nu het spreken tot het volk Israël in de Decaloog (20,1-17) en de daarbij behorende Rechtsregels als uitvoering van de Decaloog (21,1-23,33).

9 december 2024

Nico Riemersma